
TAIMO IISALO

Onko pesäluetteloista apua selvitettäessä viime vuosisadan suomalaisten kansanihmisten lukutaidon tasoa?

Lukutaidon taso pulmana

Ruotsalaisten ja suomalaisten opettaminen sisäluvun taitoon oli aloitettu 1600-luvulla. Tämän ns. "lukutaitokampanjan" tulokset olivat nähtävissä 1700-luvulla. Lukuisat tutkimukset osoittavat taidon olleen melko yleinen.¹⁾ 1800-luvun puolella pystyttiin jo kiteyttämään eräänlainen lukemaan oppimisen aikataulu. Porvoon kapitulिन ohjeen mukaan lapsen tuli oppia lukemaan 7-8-vuotiaana. Turun ohje katsoi 10 vuoden iän olevan sopiva. Myöhemmän kansanopetuskomitean mielestä lukea piti osata viimeistään 12 vuoden iässä.²⁾ Seurakuntien rippikirjojen ja rippilasten luetteloiden selailu osoittaa, että lähes kaikilla ehtoolliselle päästetyillä 1800-luvun puolivälissä oli lukemisessa ns. täysi risti (X), mikä merkitsi kunnollista lukutaitoa.

Tilanne ei kuitenkaan ollut näin valoisa. Lukuisat säilyneet tiedot osoittavat, että 1800-luvun ensi puoliskolla ei oltu täysin tyytyväisiä lukutaitokampanjan siihenastisiin tuloksiin. Vuonna 1807 arkkipiispa J. Tengströmin mukaan seurakunnissa oli huomattava joukko nuoria ja vanhoja, jotka eivät osanneet tavata ja lukea varmasti. Useista seurakunnista on säilynyt samanlaisia havaintoja. Vuonna 1825 Uudellakirkolla (Kalanti) ja Pyhämaa-Pyhärannassa lukutaidon

väitettiin olevan jopa laskusuunnassa. Nousiaisten pappijoutui vuonna 1816 patistelemaan vanhempia lasten opettamiseen. Liedon piispantarkastuksessa vuonna 1837 jopa uhattiin rangaista huonosti lapsiaan opettavia. Vuonna 1856 laaditun arvion mukaan Taivassalon ja Kustavin aikuisväestössä oli 600 kiitettävästi, 1130 tyydyttävästi ja 24 heikosti lukevaa. Kiteeltä säilyneen tiedon mukaan noin 37% yli 12-vuotiaista osasi lukea sujuvasti. Muut olivat kankeasti lukevia tai lukutaidottomia.³⁾ Ilmeisesti kirkollisen kirjanpidon lukutaitomerkinntä antavat liian valoisan kuvan vallinneesta tilanteesta.

Kansanihmisten lukutaitoa arvioitaessa on tarpeellista kysyä, mitä lukutaidolla tarkoitettiin. Tutkimus erottaa joskus toisistaan passiivisen ja aktiivisen lukutaidon. Edellinen tarkoittaa ulkoa-oppimisella täydennettyä yksinkertaisten tuttuun tekstien lukemista. Jälkimmäinen taas on taitoa pystyä lukemaan ja ymmärtämään uutta, lukijalle vierasta tekstiä.⁴⁾ Kirkon vuosisatainen kansanopetus oli tähännyttä katekismuksen lukemisen taitoon, jotta tämä kirja voitaisiin oppia ulkoa. Tähän tavoitteeseen pyrittäessä riitti passiivinen lukutaito. Mitä ilmeisimmin rippikirjojen lukutaitomerkinntä tarkoittivat passiivisen lukutaidon omistamista. Tietysti oli niitä, jotka olivat saavuttaneet myös aktiivisen lukutaidon, mutta heitä ei liene ollut kovinkaan paljon.

Kansanihmisten lukutaidon rajoittuminen pääasiassa passiiviseen taitoon saa vahvistusta eri tahoilta. Erityisesti 1800-luvun puolivälin tienoilla lukuisat kansanvalistuksen tilasta huolestuneet säätyläiset arvostelivat ankarasti lukutaidon tasoa. Heidän mielestään useimpien lukutaito oli tasoltaan vaatimatonta, usein pystyttiin vain tavaamiseen eikä lukija ymmärtänyt lukemansa sisältöä. Varsinkin uuden tekstin äärellä oltiin vaikeuksissa.⁵⁾ Lukutaidon opetukselta vastanneen kirkon johdossa oli useita aktiivisen lukutaidon vaatijoita. He jopa vaativat kansan uskonnollisen opetuksen aloittamista raamatunhistoriallisilla kertomuksilla. Niiden ymmärtävä lukeminen oli helpompaa kuin katekismuksen määritelmien tajuaminen. Samalla opittaisiin aktiivisen lukemisen taitoa.⁶⁾ Ilmeisesti kirkon piirissä

lukutaidon tasoon kohdistettu kritiikki ainakin osaksi johtui aktiivisen lukutaidon suosion kasvusta.

Konkreetin kuvan sekä vallinneesta tilanteesta että aktiivisen lukutaidon vaatimuksen yleistymisestä antavat Porin ala-alkeskoulun asiakirjat. Tähän kouluun tulijat olivat iässä, jossa kirkollisen käytännön mukaan jo piti osata lukea. Niinpä heiltä vaadittiinkin lukutaito. Porissa vuosilta 1842-1850 säilyneistä 143 koulutulokkaan lukutaidon arvostelusta selviää, että 50 (34 %) sai arvosanan "hyvä", "puhdas" tai "tydyttävä". "Välttävästi" luki 64 (44 %). Arvion "kurja", "erittäin kurja", "jotenkuten" tai "auttava" sai 33 poikaa eli noin 22 % tulokkaista. Kunnollinen, siis ilmeisesti kirjan tekstistä selon saava lukutaito oli siis vain kolmanneksella. Lukutaidon puutteet näkyivät myös koulun tarkastustilaisuuksissa, joissa tarkastajat suosittivat sisälukutuntien järjestämistä, vaikka sellaisten ei pitänyt kuulua koulun opetusohjelmaan. Aktiivisessa lukutaidossa olevia puutteita osoittaa joidenkin tarkastajien tiukka tapa pakottaa oppilaat näyttämään taitonsa vieraan tekstin lukemisessa.⁷⁾

Katsauksemme osoittaa vanhan opetuskäytännön mukaisen passiivisen lukutaidon säilyttäneen vahvan aseman vielä 1800-luvulla. Aktiivisen lukutaidon eli lukutaidon sanan nykyisessä merkityksessä idea oli lähinnä vasta vaatimuksena. Voi olla, että aktiivisesta lukutaidosta yleisenä kansalaistaitona voi puhua vasta kierto- ja kansakoulujen yleistyttyä vuosisadan lopulla.⁸⁾

Aktiivisen lukutaidon omaksumisen mahdollisuudet olivat 1800-luvulla ratkaisevasti paremmat kuin edellisellä vuosisadalla. Erityisesti kirjallisuuden saatavuus oli parantunut. Vuonna 1820 painettiin 47 suomenkielistä julkaisua, mutta vuonna 1844 jo 138. Erityisesti raamattuja ja uskonnollis-siveellisiä traktaatteja julkaistiin runsaasti. Uskonnollisen kirjallisuuden ohella myös "maallisen" kirjallisuuden määrä kasvoi. Ennen vuotta 1841 yli 70 % julkaistusta kirjallisuudesta oli uskonnollista, mutta 1840-luvulla uskonnollisen kirjallisuuden osuus oli enää 42 %. Suomenkielisen väestön käyttöön tuli vähitellen myös sanoma- ja aikakauslehtiä. Mm. vuonna 1847

aloittanut Suometar ja vuonna 1851 aloittanut Sanomia Turusta tavoittivat lukijoikseen myös joitakin kansanihmisiä. Kirjallisuuden ja lehtien julkaiseminen oli sensuurin kontrollissa. Se pystyi vaikuttamaan julkaisujen sanomaan, mutta ei yleensä estämään niiden saatavuutta.⁹⁾

Tämän tutkielman tarkoituksena on saada tietoja suomalaisten kansanihmisten lukutaidon tasosta viime vuosisadan puolivälin tienoilla. Edellä olevasta on ilmennyt, että passiivisen taidon kohtuullisesta yleisyydestä ei ole epäilyä. Lähes kaikki saivat enemmän tai vähemmän kankeasti selkoa katekismuksensa sisällöstä ja oppivat sen myös ulkoa. Ehkä he selvisivät myös tuttujen virsien tekstistä. Mutta kuinka yleinen oli aktiivinen lukutaito? Vastauksen etsimisessä ei ole moniakaan keinoja. Yksi asia lienee melko varma. Aktiivinen lukutaito on ollut kansanihmisellä, joka oli hankkinut itselleen muitakin kirjoja kuin katekismuksen ja virsikirjan. Kirjat olivat vielä viime vuosisadalla kaikesta julkaisujen yleistymisestä huolimatta harvinaisia ja niiden hankinta edellytti useimmiten rahallisia uhrauksia. On vaikea kuvitella, että kirjan hankkinut ei sitä myös ainakin osaksi lukenut. Mutta kirjan vieraan tekstin lukeminen edellytti aktiivista lukutaitoa ja tietysti myös kehitti tätä taitoa. Näin kirjan omistaminen ja lukutaito kytkeytyivät mitä läheisimmin toisiinsa. Kirjojen omistus paljastaa omistajansa lukutaidon tason.

Nimenomaan aktiivisen lukutaidon omistaneiden etsintä näyttää olevan mahdollista tarkastelemalla ihmisten kirjaomaisuuksia. Yhden mahdollisuuden tähän antavat perunkirjoitusten yhteydessä laaditut pesä- eli peruluettelot. Tässä tutkimuksessa tehtävänä onkin lukutaidon tarkastelu pesäluetteloiden tarjoamien tietojen valossa. Työtä ei ole ajateltu kattavaksi, vaan näytteen luonteiseksi. Ajatuksenani oli valita pari lounaissuomalaista paikkakuntaa ja niistä kertyneet pesäluettelot. Näitä tarkkailemalla olisi ehkä saatavissa kuva vanhan kirkollisen viljelyn alueella vallinneesta tilanteesta. Mahdollisia tuloksia ei tietenkään voisi yleistää koko maahan, ei edes koko Lounais-Suomeen. Yhdeksi paikkakunnaksi valitsin lähes sattumanvaraisesti pienen rannikkokaupungin, Uudenkaupungin. Sieltä

säilyneet perukirjat on tallennettu kaupungin maistraatin arkistoon. Toiseksi paikkakunnaksi ajattelin valita jonkun Uudenkaupungin naapuripitäjistä saadakseni suhteellisen eheältä alueelta kuvan sekä kaupungin että maaseudun tilanteesta. Ajatus ei toteutunut, sillä kaupunkia ympäröineen vanhan Vehmaan tuomiokunnan arkisto, johon perukirjat oli talletettu, on aikoinaan tuhoutunut. Näin päädyin valitsemaan toiseksi paikkakunnaksi Maskun emäseurakunnan, jossa elinkeino- ja väestöolosuhteet olivat suunnilleen samanlaiset kuin Uudenkaupungin ympäristössä.¹⁰⁾ Ajallisesti tutkimus rajattiin 1800-lukuun, aikaan ennen kierto- ja kansakoulujen syntyä.

Pesäluettelojen anti

Historiallinen ja kansatieteellinen tutkimus on käyttänyt runsaasti pesäluettelojen tarjoamaa aineistoa. Luettelot kertovat usein hyvinkin yksityiskohtaisesti edesmenneen jäämistön sisällön. Kiinteistöt, rahat, vaatteet ja talouskalut on mainittu tarkkaan. Usein jopa kelvottomiksi kuluneet ja rikkinäiset esineet ovat päässeet luetteloihin. Pesäluetteloiden avulla on siis luotavissa kuva entisajan elämänmuodosta. Myös luetteloiden mainintoja kirjoista on tutkittu. Esim. vuonna 1931 Kaarlo Airas julkaisi tutkimuksen, jossa hän pääasiassa Torniossa säilyneiden pesäluettelojen avulla kartoitti mm. pietistisen kirjallisuuden leviämistä ruotsinvallan aikana. Pesäluetteloaineiston rajoitukset tutkimuslähteinä ovat tunnetut. Perunkirjoituksia ei läheskään aina toimitettu säädetyin ajan puitteissa. Joskus ne ilmeisesti jäivät kokonaan toimittamatta. Näin lienee tapahtunut ainakin vähävaraisten kohdalla. Todennäköisesti myös pesäluettelojen tarkkuudessa oli erilaisuutta. Tutkimus ei missään tapauksessa voi sokeasti luottaa pesäluettelojen antiin.¹¹⁾

Tämän tutkimuksen kannalta käyttökelpoisia, siis jäämistön luettelot sisältäviä pesäluetteloita kertyi vuosilta 1850-1865 Uudestakaupungista 206 ja Maskusta 142. Pistokokein tehty vertailu

asianomaisten seurakuntien kuolleitten luetteloihin osoitti, että läheskään kaikkien edesmenneitten jälkeen laadittuja perukirjoja ei löytynyt. Yhtenä syynä lienee toimitusten laiminlyönti tai siirtyminen pitkälle tulevaisuuteen. Pelkästään perukirjojen puuttuminen estää täydellisen kuvan saamisen näiden paikkakuntien tilanteesta. Taulussa 1 on esitelty perunkirjoitusten kohteina olleiden jäämistöjen jättäneiden sosiaalinen jakautuma. Se heijastelee likipitään muista lähteistä saatua kuvaa Uudenkaupungin ja Maskun ns. säätyläisväestön ulkopuolella olevien ryhmien sosiaalisesta jakautumasta.¹²⁾ Puuttuvista pesäluetteloista huolimatta aineiston voi tulkita tuolloista sosiaalista tilannetta vastaavaksi. Vanhimmat henkilöt, joiden jäämistöstä nyt on kysymys, ovat syntyneet 1760-luvulla, nuorimmat 1830-luvulla. Mukana on siis ikääntyneiden ohella keski-ikäisiä ja varsin nuorina kuolleita. Rippikoulunsa he ovat käyneet aikana, jolloin sisälukutaitoa vaadittiin rippilapsilta. Lukutaito tarkistettiin rippikirjoista. Käytännöllisesti katsoen kaikilla aineistossa mukana olleilla oli merkintä hyvästä lukutaidosta.¹³⁾

Taulu 1. Pesänselvityksen kohteina olleiden edesmenneiden sosiaalinen jakautuma

<u>Sosiaalinen asema</u>	<u>Uusikaupunki</u>	<u>Masku</u>
Talollinen/talollisen vaimo tai leski	-	76
Käsityöläinen/käsityöläisen vaimo tai leski	53	10
Torppari tai itsellinen/ vaimo tai leski	2	38
Työmies/vaimo tai leski	11	-
Palvelusmies/vaimo tai leski	12	-
Merimies/vaimo tai leski	125	-
Renki tai piika	5	18
Yhteensä	206	142

Aiheen kannalta pahimpaan pulmaan törmäsin pesäluetteloiden kirjanomistusmainintoja jäljitettäessä. Luettelot olivat yleensä yksityiskohtaisia. Maininnat kirjoista sen sijaan yllättivät harvalukuisuudellaan. Maskun 142 pesäluettelosta 68 eli lähes puolessa ei ollut lainkaan mainintaa kirjojen omistamisesta. Uudenkaupungin 211 pesäluettelosta myös lähes puolet on kokonaan ilman mainintaa kirjoista. Hätäinen päätelmä olisi, että vain runsas puolet näiden seutujen kansanihmistä ylipäänsä omisti kirjan. Tätä tulkintaa on kuitenkin syytä epäillä. Ainakin kinkereillä aikuisväestön oli osoitettava katekismuksen taitonsa. Niinpä ainakin katekismuksen kuuluminen lähes jokaiseen jäämistöön vaikuttaa todennäköiseltä. Epäluuloa herättää toinenkin seikka. Uudestakaupungista on vuosilta 1849-1865 säilynyt 103 lähinnä virkamieheksi, kauppiaaksi tai laivuriksi luonnehdittavan jälkeen laadittua pesäluetteloa. Niistä noin kolmanneksesta puuttuu maininta kirjoista. Kuitenkin ainakin kaikki perheenpäät olivat toimineet ammateissa, joissa lukutaito ja jopa kirjoitus- ja laskutaito olivat tarpeen. Kirjan tai kirjojen kokonaan puuttuminen tällaisten ihmisten kodeista ei ole uskottavaa. Mahdollista on, että perunkirjoituksen toimitusmiehet syystä tai toisesta eivät läheskään aina ole pitäneet kirjoja mainitsemisen arvoisina tai ainakin ovat pitäneet niitä hankalasti hinnoitettavina. Kirjojen merkitsemättä jättämiseen saattaa olla vaikuttanut myös kirjojen yleistyminen 1800-luvulla. Todennäköisesti kansanihmisten jäämistöissä kirjat, ainakin kirkolliset peruskirjat katekismus ja virsikirja ovat olleet yleisempiä kuin mitä pesäluettelot antavat ymmärtää.

Pesäluetteloihin kohdistettavissa oleva arvostelu on käsittääkseni siksi merkityksellistä, että se estää yleisen aktiivisen lukutaidon arvioinnin. Korkeintaan ehkä voi sanoa, että aktiivinen lukutaito ja sen symboli kirja ei tuossa vaiheessa ollut kovin merkityksellinen. Kirjamainintojen puuttuminen suuresta osasta pesäluetteloita on kohdalokasta alkuperäisen tutkimusajatuksen kannalta. Ilmeisestikään pesäluetteloita analysoimalla ei voida saada kovinkaan paljon luotettavaa tietoa kansanihmisten aktiivisen lukutaidon yleisyydestä.

Jotakin kirjojen omistus kertoo

Kirjamainintojen yleisen puuttumisen vuoksi emme siis pysty tekemään mitään yleisiä päätelmiä uusikaupunkilaisten ja maskulaisten kansanihmisten lukutaidon tasosta. Tutkielman alkuperäinen tavoite siis kariutui lähdeongelmiin. Pesäluetteloiden joukossa on kuitenkin niitäkin, joissa joko kirjakohtaisesti tai jollakin yleisellä viittauksella mainitaan jäämistöön kuuluneet kirjat. Näiden mainintojen avulla on mahdollista kurkistaa siihen kirjallisuuteen, johon viime vuosisadan kansanihminen oli tutustunut. Näin toivottavasti saadaan ainakin välähdyksenomaista tietoa myös lukutaidosta.

Taulussa 2 on karkeasti yleistäen ryhmitelty uusikaupunkilaisten ja maskulaisten kansanihmisten omistama kirjallisuus. Ensimmäisenä ryhmänä ovat ne, joiden omistama kirjallisuus rajoittui virsikirjaan ja/tai katekismukseen. Jollakin heistä oli lisäksi joku pikkukirjanen. Raamatun tai/ja Uuden testamentin omistaneiden ryhmään kuuluvilla oli yleensä hallussaan myös virsikirja. Mittavimman kirjallisuuden omistivat ne, joilla raamatun ja virsikirjan lisäksi oli joku suurehko teos, useimmiten saarnakirja eli postilla. Viimeisenä ryhmänä ovat pesäluettelot, joissa epämääräisesti ilmoitetaan edesmenneen omistaneen kirjoja. Muutama esimerkki havainnollistaa kirjamainintoja. Vuonna 1852 maskulaisen rengin pesäluettelossa ainoaksi hänen omistamukseen kirjaksi mainitaan 20 kopeekan arvoinen Uusi testamentti. Vuonna 1854 entisen talonpojan jäämistössä virsikirjan ja Uuden testamentin lisäksi oli joukko "mindre böcker". Vuonna 1855 maskulaisen talonpojan lesken kirjastossa oli "5 diverse andeliga böcker". Vuonna 1858 entisen talonpojan pesäluettelossa mainitaan raamatun ja virsikirjan lisäksi lakikirja ja Luomisen huvitus -niminen kirja. Uusikaupunkilainen kelloseppä jätti jälkeensä raamatun lisäksi kolme saarnakirjaa ja "diverse andra böcker för 1 rubel".

Taulu 2.(seuraavalla sivulla) Pesäluettelossa mainittu kirjallisuus karkeasti ryhmiteltyinä tärkeimmiksi tulkittujen kirjojen mukaan.

<u>Kirja</u>	<u>Omistajia</u> <u>Maskussa</u>	<u>Omistajia</u> <u>Uudessakaupun-</u> <u>gissa</u>
Virsikirjaja/tai katekismus	13	10
Raamattu ja/tai Uusitesta- mentti	49	37
Postilla ja/tai lakikirja tai vastaava isompi teos	17	16
Yksilöimättä mainittu kirjaomaisuus	12	44
Yhteensä	91	107

Vaativattomimpaan kirjanomistajien ryhmään kuuluneet omistivat virsikirjan tai katekismuksen tai molemmat. Esim. uusikaupunkilainen renki jätti vuonna 1850 jälkeensä 15 kopeekan arvoisen virsikirjan. Vuonna 1855 maskulaisen rengin jäämistössä oli kaksi virsikirjaa ja kaksi katekismusta. Tällaisten vaatimattomien kirjanomistajien osuus maskulaisista kirjanomistajista oli noin 14 %, uusikaupunkilaisista noin 9 %. Kirkolliset viranomaiset olivat pitkään korostaneet virsikirjan omistamisen tarpeellisuutta. Katekismuksen ohella se kuului ajan peruskirjallisuuteen. Sen käyttö tuskin edellytti passiivista perusteellisempaa lukutaitoa. Huomattava kuitenkin on, että virsikirjat olivat yleensä monipuolisia teoksia. Esim. vuonna 1845 painetussa suomalaisessa virsikirjassa oli virsien lisäksi mm. lyhyt historian katsaus, kirkolliset tekstit, kirkolliset toimitusten kaavat sekä kotihartauden tarpeeksi laadittu rukouskirja.¹⁴⁾ Kirjan käyttö päivittäisenä hartauslukemistona varmaankin kehitti aktiivista lukutaitoa, olihan esim. rukouksen sisältö ymmärrettävä. Virsikirjan äärelläkin oli mahdollista kehittää lukutaitoa.

Toisena ryhmänä ovat ne, joiden jäämistöön on kuulunut

raamattu tai Uusi testamentti tai molemmat, yleensä virsikirjan ohella. Usein tällaiseen kirjastoon on kuulunut myös joitakin pikkukirjasia. Pyhä kirja kuului myös lähes kaikkien postillanomistajien ryhmään sijoitettujen kirjastoon. Virsikirjan ohella raamattu tai sen osa Uusi testamentti oli selvästi yleisin tässä aineistossa mainittu kirja. Luterilaisen kirkon johdon ja vuonna 1812 perustetun Suomen piipiaseuran toimesta oli seurakuntiin ahkerasti levitetty sekä Uusia testamentteja että koko raamattuja. Osaksi niitä oli myyty, osaksi jaettu ilmaiseksi. Ilmaisjakelu toi nämä kirjat myös varattomien seurakuntalaisten käsiin. Ilmaisjakelun yleisyyttä osoittaa mm. se, että vuosina 1837-1841 Masku sai jaettavaksi 94 ja tuolloin yhdistettynä ollut Uudenkaupungin ja Uudenkirkon (Kalanti) seurakunta 204 Uutta testamenttia.¹⁵⁾

Raamatullisen kirjallisuuden levittämisellä oli tietenkin uskonnollinen tavoite, mutta myös lukutaidon kehittymisen kannalta toiminta oli merkityksellistä. Lukemisen oppimisen tavoitteeksi ei enää riittänyt passiivinen lukutaito. Pyhän kirjan laajojen kertovien tekstien lukeminen edellytti ymmärtävää aktiivista lukutaitoa. Tässä luku-puuhailussa myös lukutaito kehittyi. Raamattujen levittäminen on ilmeisesti ratkaisevasti parantanut suomalaisten lukutaitoa.

Kolmanteen ryhmään sijoittuvat muutamat uusikaupunkilaiset ja maskulaiset, jotka olivat omistaneet yhden tai useampia laajahkoja teoksia. Yleisimpiä olivat postillat, saarnakirjat ja niihin verrattavat uskonnolliset kirjat. Vaikka maallisen kirjallisuuden määrä oli kasvussa, se ei vielä näy pesäluetteloiden kirjallisuusluetteloissa. Maskussa ei maallista kirjallisuutta näytä juuri olleen. Kahden talollisväestöön kuuluneen jäämistössä mainitaan tosin lakikirja. Maskussa postillat kuuluivat pääasiassa talollisten jäämistöihin. Muutamilla oli näitä kirjoja ollut parikin kappaletta. Myös muutamat torpparit omistivat postillan. Maskulaiset joutuivat ilmeisesti ostamaan postillansa Turusta. Uudessakaupungissa oli vuodesta 1852 alkaen kirjakauppa, joka helpotti kirjallisuuden hankintaa. Tästä huolimatta maallisen kirjallisuuden

omistajat olivat täälläkin harvassa. Vuonna 1858 kuolleen ruotsinkielisen värjärin kirjastoon oli kuulunut "1 parti romaner". Ilmeisesti ruotsinkielisellä oli suomenkielistä paremmat valikoimat kirjallisuutensa valintaan. Uudenkaupungin pesäluetteloissa mainitaan joidenkin postillojen kirjoittajat. Vuonna 1858 kuolleen puusepän jäämistössä oli Lutherin ja Tollesonin postillat, vuonna 1853 kuollut kelloseppä jätti jälkeensä Nohrborgin, Rambachin, Ekmanssonin ja Francken postillat. Pesäluetteloissa mainitut nimet ovat paljastavia. Lutherin teoksia oli ruvettu suomentamaan viime vuosisadan alussa. Hänen ja luetteloissa mainittujen postillakirjailijoiden teokset olivat suosittuja nimenomaan pietistien keskuudessa.¹⁶⁾ Todennäköisesti länsisuomalaisesta pietismistä vaikutteita saaneet ovat hankkineet näitä kirjoja. Pietismin toimintaan kuuluivat kotihartaudet, joissa mm. luettiin postillakirjallisuutta. Postillakirjallisuuden käyttö edellytti varsin kehittynyttä lukutaitoa.

Viimeisenä ryhmänä mainitaan pesäluettelot, joissa mainitaan kirjojen omistus, mutta kirjoja ei lainkaan nimetä. Mukana siis saattaa olla vain virsikirjan ja katekismuksen omistaneita. Useat maininnat kuitenkin viittaavat laajemman kirjavalikoiman olemassaoloon. Esimerkiksi vuonna 1856 uusikaupunkilaisen kirvesmiehen jäämistöön kuului "bokhylla med diverse böcker". Mistään suurista kirjoista ei ilmeisesti ollut kysymys, sillä koko kirjaston arvoksi merkittiin 40 kopeekkaa, summa jonka arvoiseksi katsottiin eräeseen jäämistöön kuuluneet neljä virsikirjaa. Mahdollista on, että nimeämättömäksi jäänyt kirjallisuus virsikirjan ja katekismuksen lisäksi käsitti pääasiassa uskonnollista pikkukirjallisuutta. Näitä olivat mm. traktaatit, joita vuonna 1818 perustettu Evankelinen seura levitti seurakuntiin.¹⁷⁾ Lukematta tämä kirjallisuus tuskin jäi.

Kuinka paljon laajempi oli ns. säätyläisväestön lukemisen mahdollisuus? Uudestakaupungista säilyneet pesäluettelot antavat muutamaa viitteen. Koulutetut virkamiehet omistivat kansanihmisiin verrattuna paljon kirjoja. Vuonna 1865 pormestarin kirjaston arvoksi todettiin 160 ruplaa. Seuraavana vuonna merimiehen vaimon "1 parti

böcker” sai arvon 1 rupla 50 kopeekkaa. Vuonna 1856 kaupunginlääkäriin jättämät kirjat katsottiin 50 ruplan arvoisiksi. Vuonna 1857 raatimiehenä kuolleen varatuomarin 100 ruplan arvoiseen kirjastoon kuului useita uskonnollisia ja lainopillisia teoksia. Vähemmän koulutettujen tilanne oli jo toisenlainen. Vuonna 1857 postinhoitaja jätti jälkeensä virsikirjan lisäksi neljä pientä kirjaa. Kirjaston arvo oli 40 kopeekkaa. Uusikaupunki oli vauraiden laivanvarustajakauppiaiden kaupunki. Läheskään kaikkien kaupalliseen eliittiinkuuluneiden jäämistössä ei mainita kirjoja. Pesäluetteloihin otetut kirjaluetelot osoittavat kauppias- ja laivuriväestön omistaneen pääasiassa uskonnollista kirjallisuutta. Vuonna 1862 varakkaan kauppiaan jäämistöön kuului kahden raamatun lisäksi jopa viisi postillaa. Samoihin aikoihin varakas kauppiaan vaimo jätti jälkeensä raamattujen lisäksi mm. neljä postillaa. Joillakin kauppiaille näyttää olleen myös taloutta, lakia ja merenkulkua käsitteleviä teoksia. Jos jätetään tämä harvinainen ammattikirjallisuus huomiotta, talouselämän eliitti erosi kansanihmisten kirjoja harrastavasta eliitistä lähinnä omistamansa suuremman postillakirjallisuuden kohdalla.

Arviointia

Pesäluetteloiden käyttö kansanihmisten lukutaidon tason selville saamiseksi epäonnistui. Mitään kokonaiskuvaa mukana olleista paikkakunnista ei saatu. Aineistoon tutustumista ei kuitenkaan voi pitää täysin tuloksettomana. Pesälueteloissa olleet maininnat kirjallisuuden omistamisesta oikeuttavat ainakin varovaiseen johtopäätöksen. Kansanihmisten joukossa sekä Maskussa että Uudessakaupungissa oli joukko raamatun, Uuden testamentin tai jopa postillan omistaneita. Vaikka esim. ilmaisjakelussa saatu Uusi testamentti saattoi joskus olla ylivoimainen luettava saajan taidoille, se ilmeisesti usein oli kuitenkin käyttökirja. Postillan hankkiminen oli edellyttänyt vaivannäköä ja taloudellista uhrausta. Se oli epäilemättä omistajansa

käyttökirja. Käsittääkseni on täysin selvää, että kansanihmisten joukossa oli valistunut kärkiryhmä, jonka lukutaito ylsi ajan keskeisen uskonnollisen kirjallisuuden käyttöön. Tämän ryhmän laajuudesta ei pesälueelloaineiston perusteella synny selkeää kuvaa. Aivan pieni se ei kuitenkaan voinut olla. Ehkä tärkeintä on todeta, että siihen talollisten ja käsityöläisten lisäksi kuului torppareita, merimiehiä ja jopa piikoja. Se siis sosiaalisesti kattoi tuolloisten kansanihmisten sosiaaliset ryhmät. Kirjoituksen alussa mainitut säätyläisten kriittiset lausunnot kansan lukutaidosta unohtivat nämä ihmiset. Kansanihmisten keskuudessa oli oma eliittinsä, joka selvästi täytti aktiivisen lukutaidon vaatimuksen.

VIITTEET

1. Johansson 1981; Wikman 1910, 249-250; Juva 155, 201; Taipale 129-130.
2. Iisalo 1968, 15-16. Ks. Ojanen 1966, 89.
3. Protocoll 1807, 30; Karrakoski 1949, 27-28; Hormia 1939, 481; Heino 264; Suistoranta 1988, 112; Huovinen 1987, 127; Laasonen 1971, 44-45. Ks. Iisalo 1968, 66-67.
4. Hansen 1988, 54.
5. Halila 1949, 208-229; Luttinen 1981, 249-252; Tommila 1963, 109-110.
6. Iisalo 1968, 84-90.
7. Gymnasii och Skol-Ordning 6.11.1843 § 7, 68; Ordo discentium 1842-1855, Bbb 3 ja Visitations protocoller 1843-1854, Cd 2 ja Lägge elementarskolans matrikel 1842-1876, Bba 3, Porin lyseo, TMA.
8. Melin 1977, 26-28.
9. Tommila 1963, 119-125; Nurmio 1947, 8-15; Silfverhut 1977.
10. Pesänselvityksiä 1850-1865, Ec 12-14, Uudenkaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus, TMA; Nousiaisten ja Maskun kärjäkunta, Perukirjat 1850-1865, Ec:I: 11-17, Maskun tuomiokunnan arkisto, TMA.

11. Airas 1931, 245-256; Markkanen 1988, 52-69, 72-86. Ks. myös mm. Tiililä 1961, 426-432.
12. Väkilukutaulut 1860: Uusikaupunki ja Mynämäen rovastikunta, mikrokortit, TMA; Oja 1966, 372-373.
13. Kirkonarkistot; Uusikaupunki ja Masku, mikrokortit, TMA.
14. Suomalainen Wirsi-Kirja 1845. Seurakunnissa käytetyistä katekismuksista ks. mm. Joutsenvirta 1968.
15. Kansanaho 1960, 34-43; Åbo domkapitlets circulärbref 1837-1841, n:ot 277, 281, 285, 294 ja 301.
16. Tommila 1967, 171. Ks. Tiililä 1961.
17. Ks. Kansanaho 1960, 51-55.
18. Kaukovalta 1943, 124-125.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Turun maakunta-arkisto (TMA)

Uudenkaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus
Pesänselvitykset 1849-1865, I Ec 12-14.

Maskun tuomiokunnan arkisto

Nousiaisten ja Maskun kärjäkunta: Perukirjat 1850-1865, Ec I: 11-17.

Turun tuomiokapituli

Circulär-Bref 1804-1845, B III: 3-11 (painetut)
Protocoll 1807, Hållet vid Prestmötet i Åbo Den 16, 17, 18, 19 och 20 Sept. 1807 (painettu).

Porin lyseo

Ordo discentium 1842-1855, Bbb 3
Visitations protocoller 1843-1854, Cd 2

Lägre elementarskolans matrikel 1842-1876, Bba 3.

Väkilukutaulut 1860 (mikrokortit)

Uusikaupunki ja Mynämäen rovastikunta

Kirjallisuus

- Gymnasii och Skol-Ordning 6.11.1843, Asetuskokoelma.
- Halila, Aimo 1949, Suomen kansakoululaitoksen historia, ensimmäinen osa. Turku.
- Hansen, Sven-Erik 1988, Folkets språk i folkets skola. Åbo.
- Heino, Ulla 1980, Nousiaisten historia II. Turku.
- Hormia, Yrjö 1939, Pyhamaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita. Rauma.
- Iisalo, Taimo 1968, Suomen koulujen uskonnonopetus 1843-1883. Suomen kirkkohistoriallisen seurantoimituksia. Uusikaupunki.
- Johansson, Egil 1981, Den kyrkliga lästraditionen i Sverige - en konturteckning. Ur nordisk kulturhistoria, Studia historica jvaskyläensia. S. 193-224. Jyväskylä.
- Joutsenvirta, Touko 1968, Katekismuksen levinneisyys Turun hiippakunnassa 1800-1830. Suomen kirkkohistoriallisen seurann vuosikirja 54-57. S. 159-182. Helsinki.
- Kansanaho, Erkki 1960, Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla. Pieksämäki.
- Karrakoski, F.M. 1949, Kalannin kansanopetuksen ja kunnallisen itsehallinnon vaiheita. Rauma.
- Laasonen, Pentti 1971, Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. Suomen kirkkohistoriallisen seurann toimituksia. Helsinki.
- Luttinen, Rauno 1981, Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskoleväsendet. Ur nordisk kulturhistoria. Studia historica jvaskyläensia. S. 225-268. Jyväskylä.
- Kaukovalta, K. V. 1943, Uudenkaupungin historia, neljäs osa 1875-

1918. Uusikaupunki.

- Markkanen, Erkki 1988, Perukirja tutkimuslähteenä. Studia historica jyvässkyläensia. Jyväskylä.
- Melin, Vuokko 1977, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866-1921, I: Alkukoulu 1866-1906. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Turku.
- Nurmio, Yrjö 1947, Taistelu Suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Porvoo.
- Oja, Aulis 1966, Maskun historia. Turku.
- Ojanen, Eeva 1966, Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. Forssa.
- Silfverhut, Voitto 1977, Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809-1865. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. Loimaa.
- Suistoranta, Kari 1988, Liedon historia 2 - vuodesta 1809 nykypäiviin. Turku.
- Suomalainen Virsi-Kirja siihen sopivain Kappalten kanssa 1845. Helsinki.
- Taipale, Matti 1980, Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627-1763. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. Rauma.
- Tiirilä, Osmo 1961, Rukoilevaisten kirjoja. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. Forssa.
- Tommila, Päiviö 1963, Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo.
- Tommila, Päiviö 1967, Suomen kirjakaupat ja kirjakauppiaat vuosina 1809-1860. Turun historiallinen arkisto. S. 151-174.